

XIV. YÜZYILDA YAZILMIŞ DEĞERLİ BİR TIP ESERİ

EDVİYE-İ MÜFREDE

MUSTAFA CANPOLAT

Türk tıp tarihi üzerine bugüne kadar yapılan araştırmaların yetersizliği acı bir gerçektir. En eski tıp metinlerimizden başlayarak ülkemizde tıp biliminin geçirdiği evreler, batıdan ve Arap bilginlerinden neler alındığı, bunlara neler eklendiği, halk hekimliği ile tarihî tıp bilimi arasındaki ilişkiler, henüz bu konu üzerinde ciddiyetle ve ilgiyle çalışacak tıp tarihçilerini beklemektedir*.

Bu konuda tıp tarihçileri kadar filologları da bekleyen bir görev vardır: En eski eserlerden başlayarak Türk tıp tarihi metinlerini yayınlamak, bu metinlerdeki kelime hazinesini ve dil özelliklerini araştırarak tıp tarihi araştırmalarına yardımcı olmak.

Bu makalemizde, Osmanlı alanında yazılan ve bugüne kadar en eski Türkçe tıp metni olarak bilinen Edviye-i Müfrede üzerinde duracağız.

EDVİYE-İ MÜFREDE'NİN XIV. YÜZYIL

TIP ESERLERİ ARASINDAKİ YERİ

xiv. yüzyılda Osmanlı Türklerinde tıp biliminin büyük bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. Bir yandan doğulu bilginlerin eserleri Türkçeye çevrilirken bir yandan da yarı telif yarı toplama sayılabilecek eserlerin yazıldığı görülmektedir. Bildiğimiz ilk çeviri eser Müfredât-ı İbn Baytar Tercümesi (İst. Üni. Kitaplığı T. 1204)dir. Çevireni bilinmeyen bu eser, Aydınogullarından Umur Bey'in (1340-1348) emriyle, xiii. yüzyılın ünlü botanik bilgini İbnü'l-Baytar'ın *Kitābu'l-cāmi' fi'l-edviyeti'l-müfrede* adlı eserinden kısaltılarak Türkçeye çevrilmiştir**.

*Burada, tıp tarihi alanında bugüne kadar değerli eserler vermiş olan Dr. Osman Şevki Uludağ, Dr. A. Adnan Adıvar, Dr. Rusçuklu Hakkı Uzel, Prof. Dr. Feridun Nazif Uzluk, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Prof. Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu'nun çalışmalarını anmadan geçemiyecemiz.

** A. Adnan Adıvar: Osmanlı Türklerinde İlim (II. baskı) İst. 1970, s. 13.

Müfredat-ı Ibn Baytar Terümesi'nden sonra Türkçe olarak kaleme alınan ve tarihi bilinen ilk eser *İşhak bin Murād*'ın *Edviye-i Müfredé*'sidir. Eserin adı gördüğümüz bütün nüshalarda farklı şekillerde gösterilmiştir. Nüshalar üzerinde bilgi verirken bu konu üzerinde duracağız. A. Adnan Adıvar, eseri *Havass-ül-edviye* diye adlandırmakta ve şu bilgiyi vermektedir: "*Osmanlı Türkleri tarafından yazılan ilk tıp eserinin Havass-ül-edviye adıyla İşhak bin Murad adında biri tarafından derlendiğini sanıyoruz (bkz. Fatih Millet Kütüphanesi Tıp No. 109; Paris Bibl. Nat. Man. Turcs A.F. 170). Bu kitap 792 (1387) (?) yılında "Cerede kalesinin katında ve Erkoğ dağında cem" olunmuştur. Eserde bir takım ilâçların etkileri kısaca ve bayağı bir yoldan anlatılmaktadır. Bilgilerinin büyük bir kısmının Zeyneddin bin İsmail-ül-Cürcanî'nin eseri olan Zahire-i Harezmsahi'den ve bir de İbn Sina'nın Kanun'undan alınmış olduğu görülür. En çok rastlanan hastalıkların tedavisinden de kısaca bahseden bu yazara dair bildiğimiz bir şey yoktur.*"*

Yine xiv. yüzyılda kaleme alınan tıp eserlerimizden biri de *Kâmilü's-sınâ'a*'dır. (Bursa, Hüseyin Çelebi Kitaphı, Tıp No. 2). Yine Adnan Adıvar'ın verdiği bilgiye göre** bu eser 384 (994) yılında ölen Ali bin Abbas bin El-Mecusi'nin *Kâmil-üs-sınâat-üt-tıbbiye* (yahut *Kitab-ül Meliki*) adlı eserinin sağlık bilgisi ve hastalıkların tedavisi üzerine olan ikinci kısmının üçüncü makalesinin 34. bölümüyle dördüncü makalesinin ülserler, çiçek ve kızamığa dair 5. bölümünün bir kısmını içine almaktadır. Eserde yazılış tarihi yoktur. Vakıf kaydından 857 (1453) yılında Timurtaş Oğlu Umur Bey tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır. Adıvar, bu vakıf kaydına ve eserin Türkçesinin üslûp ve imlâ bakımından daha eski bir zamana benzemesine göre, tercümenin XIV. yüzyılda yapılmış olduğunu kabul etmekte ve "*Şu halde bu eser de yukarıda söylediğimiz Havass-ül-edviye kadar eski, belki ondan daha önce Türkçe yazılmış bir tıp kitabı olacaktır.*" demektedir.

Muharrem Ergin ise: "*Nüshamızda Temürtaş Oğlu Umur Bey'in, (857) tarihini taşıyan vakıf kaydı vardır. Fakat bu tercümenin dili, nüshanın imlâsı, kâğıdı, yazısı açıkça gösteriyor ki, eser çok daha eskidir. 14. asırdan evveler aittir olduğuna muhakkak nazarı ile bakılabilir.*"***

* Aynı eser, s. 16.

** Adnan Adıvar, sözü geçen eserde kütüphane yeri olarak "Bursa Ulucami Kitaphı 2" vermekte ise de, Muharrem Ergin bu yanlış düzeltmektedir. M. Ergin: Bursa Kitaphklarındaki Türkçe Yazmalar arasında, TDED, C.IV.,S. 1-2, s. 123.

*** Aynı makale, s. 123.

XIV. yüzyılda yetişmiş büyük bir tıp bilgini de Hacı Paşa adı ile bilinen *Celâlüddin Hızır*'dir. Hacı Paşa, Arapça olarak yazdığı eserleri dışında *Kitâbü's-sa'âde ve'l-iqbâl 'alâ erba'a ahval* adlı Arapça eserini kısaltarak *Müntaḥab-ı Şifâ* adı ile Türkçeye çevirmiştir. Yine bu eserin *Teshîlü'ş-şifâ* adı ile yapılmış biraz farklı bir çevirisi daha vardır.

Müntaḥab-ı Şifâ'nın Edvîye-i Müfrede ile birlikte istinsah edilerek tek bir kitap gibi kullanıldığı görülmektedir. Bu yüzden eserin Malatya ve Bursa nüshalarında ilk kütüphane kayıtları yanlıştır. Muharrem Ergin de sözü geçen makalesinde bu karışıklık yüzünden, her iki eserin de İshaq bin Murâd'a ait olduğunu sanmıştır *. Kütüphane kaydında ise tek kitap olduğu sanılarak *Müntaḥab-ı Şifâ* adı ile gösterilmiştir.

EDVİYE-İ MÜFREDE'NİN NÜSHALARI

1. Malatya nüshası (Malatya Genel Kütüphanesi 1196-1) Yazmanın ilk 77 varlığında Edvîye-i Müfrede, daha sonraki 188 varlığında *Müntaḥab-ı Şifâ* vardır. Her iki eser de aynı kalemden çıkmıştır ve müstensihî Muhammed al-Zencerî'dir. İstinsah tarihi 954 (1547)dir. Harekeli nesih kullanılmıştır. Bu nüshada kitap ismi metin dışında ve sonradan yazıldığı belli olan "kitâb-ı müntaḥab-ı Şifâ ve kütübün âḫar min mu'teberânı't-ṭıb" şeklinde gösterilmiştir.

2. Bursa nüshası (Haraççioğlu Kitaphı No. 1134). Bu nüshada da Edvîye-i Müfrede, *Müntaḥab-ı Şifâ* ile birlikte bulunmaktadır. Edvîye-i Müfrede ilk 55 varak içersindedir. Bundan sonraki 136 varak içersinde de *Müntaḥab-ı Şifâ* vardır. İstinsah tarihi 1083 (1672) dir. Kütüphane kayıtlarına her iki eser bir tek isim altında *Müntaḥab-ı Şifâ*, müellif adı ise İshaq bin Murâd olarak geçmiştir. Bu nüshayı gören İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi öğretim üyesi Dr. Bedi N. Şehsuvaroğlu da "Anadolu'da Türkçeleşme Cereyanları ve Türkçe ilk tıp yazmalarındaki terimler" başlıklı bildirisinin dip notlarında ** soru işareti ile kütüphane kayıtlarındaki hatayı tekrarlamıştır.

3. Topkapı nüshası (Topkapı Kitaphı, Revan kısmı No. 1693). Bu numarada kayıtlı bulunan *Taḫvîmü'l-Büldân* adlı eserin arkasına eklenmiş eksik bir nüshadır. 85b-112 a arasında baştan *ḫavun* maddesine kadar (Malatya nüshasında 32b'ye kadar) olan bölümü içine almaktadır. Edvîye-i Müfrede kitaplık kayıtlarına da geçmemiştir. Nüsha oldukça yenidir. Yazısından,

* Aynı makale s. 117.

** VIII. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957, Ankara, 1960, s. 25-35.

kâğıdımdan XIX. yüzyılda istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Eserin dili de Malatya ve Bursa nüshalarına göre oldukça değişiktir. Bir takım eklemeler, çıkarmalar, yanlış anlamalar dikkati çekmektedir. Birçok eski kelimeler XIX. yüzyıl Osmanlıca'sına çevrilmiştir.

4. Ali Emiri nüshası (Millet Kütüphanesi Tıp Yazmaları No: 109). XIX. yüzyılda güzel bir harekesiz rık'a ile yazılmıştır. 77 varak tutmaktadır. Her sahifede 17 satır vardır. Kütüphane kayıtlarına eser *Kitab-ı Edviye-i Müfred*e adıyla geçmiştir. A. Adnan Adıvar'ın gördüğü bu nüshadır. Eser üzerinde kurşun kalemle yazılmış olan *Havassü'l-edviye* adı da Adıvar tarafından eklenmiş olacaktır. Yeni bir nüsha olmasına karşılık Malatya nüshasına en çok uyan ve ondaki bazı yanlışların düzeltilmesinde yardımcı olabilen bu nüshadır.

5. Paris nüshası (Bibliothèque Nationale A. F. 170). Bu nüsha da Müntaḥab-ı Şifâ ile birlikte bulunmaktadır. 260 varak tutan yazmanın la-188a varakları arasında Müntaḥab-ı Şifâ bulunmakta 188b'den itibaren Edviye-i Müfred'e başlamaktadır. Bu nüshada eser ismi yoktur. İstinsah tarihi Müntaḥab-ı Şifâ'da 16 zi'l-ka'de 900 (8 ağustos 1495) olarak gösterilmiştir. Henüz bu nüshayı görmek imkânını bulamadığımız için Blochet katalogundaki bilgileri vermekle yetiniyoruz*.

6. Gotha nüshası. Pertsch katalogunda** tanıtılan bu nüshanın ismi "Müntaḥab-ı Şifâ" olarak verilmektedir. Ancak ilk ve son sayfaları sonradan eklenen notlarla dolu olduğu bildirilen bu nüshada eser adının metin içersinde mi geçtiği, yoksa bu notlar arasında mı bulunduğu belirtilmemiştir. Büyük bir ihtimalle aynı yüzyılda yazılmış olan Hacı Paşa'nın Müntaḥab-ı Şifâ'sı ile karıştırılarak sonradan bu ad verilmiştir. Eserin nüshaları genellikle Müntaḥab-ı Şifâ ile birlikte bulunduğu için sonradan ayrılması ile üzerindeki isim öylece kalmış da olabilir.

Bu nüshanın yazılış tarihi olarak 790 (1388) verilmektedir ki bu da yanlış olsa gerektir. Belki de tarih kısmındaki bir okuma güçlüğü bu yanlışın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Öteki nüshaların hepsinde de yazılış tarihi 792 (1389-90) olarak metin içersinde verilmiştir. Eserin katalogda kısaca anlatılan kapsamından Edviye-i Müfred'e'den başka bir metin olamayacağı kesin

* E. Blochet: Catalogue des Manuscrits Turcs, Paris 1932, T.I, p. 70.

** Dr. Wilhelm Pertsch: Die Orientalischen Handschriften der herzoglichen Bibliothek zu Gotha, zweiter Teil: Die türkischen Handschriften, Wien 1864, s.99, no. 113.

olarak anlaşılmaktadır. Nüsha tavsifinde istinsah tarihi de gösterilmemiştir. Henüz görmek olanağını bulamadığımız bu nüsha hakkında şimdilik daha fazla bilgi veremeyeceğiz.

EDVİYE-İ MÜFREDE'NİN ADI

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere elimizde bulunan nüshaların hiçbirinde eser adı açık olarak bulunmamaktadır. Kütüphane kayıtlarına ise ya birlikte bulunduğu Müntaḥab-ı Şifâ adı ile ya da sonradan takılan ve metin içersinde bulunmayan adlarla geçmiştir. Tanıklariyle Tarama Sözlüğü için Topkapı nüshası Hüsamettin Yazar tarafından taranmıştır. Burada eser adı Edviye-i Müfrede olarak alınmıştır. Muharrem Ergin de nüsha tanıtmasında eserin adını Edviye-i Müfrede olarak kabul etmiştir. Esere bu adın verilmesine sebep, giriş bölümündeki şu sözlerdir: "*Ammā ba'du müsevid-i beyâz ve ahḡar-ı 'ibād İṣḡaḡ bin Murād aṣlaḡa'llāhu ṣānehu diledi ki bu illerde bulunur ve daḡı Türkî dilinde adı bilinür Edviye-i müfrede-i cem edüp bu beyâz içinde sevâda getüre.*"

Yazar adının hemen yanında ve eser adının zikredilmesi beklenen yerde bulunan bu kelimeleri hiç olmazsa şimdilik eserin adı olarak kabul etmek en doğru hareket tarzı olacaktır. Eserin konusu incelendiğinde en uygun ismin de bu olacağı görülecektir.

ESERİN KONUSU VE KAPSAMI

Edviye-i Müfrede'yi başlıca dört bölümde incelemek mümkündür. Gerçi eserin girişinde müellif her ne kadar iki kısım olduğunu söylemekte ise de, sözü geçen ikinci bölümden sonra Zeyneddin bin İsmailü'l-Cürcanî'nin eseri olan Zaḡire-i Ḥārezmşāḡî'den ve İbn Sinā'dan naklen verilen makaleler esere eklenmiştir. Metnin sonuna eklenen Arapça-Farsça-Türkçe terimler sözlüğü ise IV. bölüm olarak kabul edilebilir.

Adnan Adıvar'ın: "Bilgilerinin büyük kısmının Zeyneddin bin İsmailül-Cürcanî'nin eseri olan Zaḡire-i Harezmsahi'den ve bir de İbn Sinā'nın Kanun'undan alınmış olduğu görülüyor." şeklindeki hükmü, esere sonradan eklenmiş olması mümkün olan 3. bölümdeki makaleler dolayısıyla olsa gerektir. Eserin gerçek kaynakları ise daha derin araştırmaları gerektirmektedir.

Şurasını da belirtmek gerekir ki, gerçek bir bilim anlayışı taşıyan İṣḡaḡ bin Murād, zaman zaman faydalandığı kaynakları belirtmekten kaçınmamış-

tır: “Muhammed bin Zekeriyâ eydür” (7b), “işbu nakıl Zik̄orizos-ı hakîm naklidür” (18a), “Bu bâb Zahîre-i Hârezmşâhî’den nakl olunmuştur” (62a), « من كلام الشيخ الرئيس ابى على سينا رحمة الله عليه » (64b), “Müşelleşe-i Yûsufiyye ki Ebû Yusuf rahmetu’l-lahi ‘aleyhi kendüyiçün düzer ve içermiş” (66b), « فى منافع الجماع من كتاب فصل الانسان على سائر الحيوان » (66b).

Aşağıdaki örnek, eserin bir tek kitaptan çevrilmeyip, bir derleme toplama ve yeniden değerlendirme olduğunu göstermektedir: “Ba‘zı kitâblarda hamîr yerine şıgır yağı dëyüpdürler, ba‘zısında bal dëmişler, üçü dağı aşşıldur, fâyide eder.” (18a)

Yine 23b’de söğüt maddesinde verilen bilgiler İshâk bin Murâd’ın kendi buluşu olarak gösterilmektedir ki, onun tıbbıya yenilik getiren bir bilgin olduğunu göstermesi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Ayrıca böyle bir buluştan söz ederken kullandığı alçak gönüllü üslûp da dikkati çekicidir: “Ve dağı kerrât ile tecribe olunmuşdur ve bu nesne tıbdan şaşradur, kaçan bir kişiniñ endâmında baş çıksa ve çıkdığı yerüñ eti yense aña ‘arabça “ekile” dërler ve pârşice “hûre” dërler ve türkçe “kesme” ve “göyündürme” dërler. Bir niceler anı tizkereyle keserler arıdur (lar), bir niceler demür dağlamağuyile dağlarlar. Ammâ anda kesilmedük ve göyünmedük bir habbe deñlü nesne kıalsa gerü endâma yayılır. İkiledin kesmelü ve göyündürmelü olur. Ammâ bu devâ bu za‘ifden yâdigâr olsun, kaçan ol renc bir gevde(de) belürse ve ol çıban yeri kıarsa biraz hamîr fetil gibi eyleyeler, andan halkıa gibi edüp ol çıban üzerine kıoyalar, ol çıban halkıa içinde kıala; andan bir aç kişi ol çıban üzerine tüküre ve ol halkıanuñ içine söğüt külin kıolduralar. Şöyle ki söğüt çıbuğınuñ kıabın kıoyalar, bir arıca yerde kıoyalar, ol çıbuğı yaqalar ki ayrıık nesne kıarışmaya; andan ol küli bir arıca bezden geçüreler, dağı ol çıban üzerine ol küli dökeler, ol şayru eti yeye, nesne kıomaya, sağ et esen kıala, tekrârıyla hoş ola. Kesmekden, göyündürmekden kıurtıla.”

I. Bölümde (1a-46b) alfabetik sıra ile tek başına ilâç olarak kullanılacak bitkiler, yiyecekler, içecekler, başka maddeler bir sözlük düzeni içerisinde verilerek, kısaca bunların özelliklerinden ve hangi hastalıklara iyi geldiklerinden, zararlarından ve bu zararların giderilmesinden söz edilmektedir.*

* Eserin girişinde “evvel kısım bu otları zikr eyler” denilmektedir. Buradaki ot ‘ilâç, devâ’ kelimesi, metnimiz hakkında bilgi veren bir takım kaynaklarda bugünkü anlamı ile alındığından sadece otlardan söz ettiği sanılmaktadır.

Burada sırası ile aşağıdaki maddeler bulunmaktadır: ebem gömeci, dilkü üzümü *, it boncuğı, etler (at eti, balık eti, bednus, tavuk eti, serçe, dilkü eti, sırtlan, ayu, çil eti, sığır eti, oğlağ eti, koyun eti, keçi eti, deve eti, gügercin eti, geyik eti), etmek (arı tahtıldan, hamırsüz etmek, kaşâyif, beksimād, arpa etmegi, pirinç etmegi, taru etmegi), odun otı, arpa, erük, amrūd, yüzerlik*, üzüm, ısfınāh, ısırgan dikenini, eşek turpı, uşnan, ağaç kavunu, oğlan aşu, ağa ağacı, eftīmūn, egir, ekren, aluç, ilgun, ilgun yemişi, alma şatlusu, yılan boncuğı*, igde, iklilü'l-melik, encır, anısūn, eyit, ayran, ayva, pāpādye, bādem, badmcan, bal, badrıq, pirinç, biryān, besbāse, besfāyic, buğday, baqam, beg bōrki, bōgrölce, bōgürtlen, belādır, belādı kemmūn, baldırı qara, balasan, benefşe, peynir, büre, büre-i ermenī, pūy, tebāşir, tohmegān, turp, tarhun, teke sakalı, temür hindi, tut, tūtiyā, şirmūn, çörek otı, çoğan, çağır dikenini, çigdem, çögündür, çınār, cevz-i būyā, hınā, hardal, hurmā, haşhaş, hatmī, hıyār şenber, hıyar, dār-ı fulful, dārçini, dobalak, dudak otı, destenbūy, deñiz köpüğü, dilkü taşığı, demür dikenini, duz, zefni, rāzyāne, rāsuht, rişte, zāc, zerdālū, zernih, za'ferān, zift, zencebil, zeyt, zeytūn, südler (at süti, eşek südi, deve südi, sığır südi, 'avrat südi, koyun südi, keçi südi), südlügen, süci, sirke, şarımşak, sarmaşık, şoğan, şakız, söğüt, siñirlice ot, sögülme, su kerdemesi süsen, simsim, şam sakızı, şeftālū, şekākul, şeker, şalgam, şenhiyār, şirūğan, şabun, şabır, şaru boya, sığır dili, sığır kuyruğı, şandal, zaymurān, taru, tırfil, taşranbū, tomalan, zayyān, 'aqr qarha, 'uşfūr, 'anber, 'ūd, gārikūn, ferfiyūn, fıstık, fulful, fınduk, kabak, katır kuyruğı, kadın tuzluğı, qarbūz, kurut, koruk, kuru üzüm, kuzgun otı, kızıl igde, kaşnı, kaşran, kaşıs, kuduz taşığı, kanbil, kavaq, kavun, kāsni, kebābe, kebere, kepek, kerāviyā, kesīrā, küjen, kerefes, kerdeme, kestene, kişniç, keşür, gil-i ermenī, gil-i bemhür, gül, kelem, kemmūn, kendenā, kene tohumı, gündür, kenevür, kāşim, köknār, kehrübā, güyegü otı, kündüs, kübbād, mārūl, mazū, mercān bedeli, māş, maħmūde, mercümek, müşg, mūm, mersin, nārenc, nār, nebāt, nohud, nişeste, nuşādır, na'nāc, neft, nilüfer, vesligūn, venbel otı, helyūn, hindistān kozi, yağ, yālikī eyreltū, yağ (arşlan yağı, eşek yağı, balık yağı, dilkü yağı, sığır yağı, toñuz yağı, qaz ve ördek yağı) yaban hıyārı, yonca, yumurda, yund dişi, yantak, yosun, yoğurt.

Birinci bölümün sonunda sırası ile hastalıklar alınmakta ve bunlara verilecek devalar yanlarında zikredilmektedir (43a-46b). Birinci bölümün hastahk

* Bu maddelerin alfabetik sıraya uymamalarının sebebi, müstensih tarafından değiştirilmiş olmalarıdır. Doğru şekilleri: dilkü üzümü = it üzümü, yüzerlik = üzerlik, yılan boncuğı = ilan boncuğı olmalıdır.

adlarına göre dizini olmaktadır. Burada da aşağıdaki maddeler yer almıştır: baş ağrısına, şovuktan olana, tuluñ ağrısına, kulağ ağrısına, göz ağrısına, kulağ dibinde olan şişe, ru'âficûna, ağız ağrısına, ağız hoşusına, diş ağrısına, boğaz ağrısına, boğazdan kan geldüğine, öksürüğe, domığıya, yürek ditremesine, zâtü'l-cenbi rencine, talağ ağrısına, fâlic ve lakve ve bunlara beñzer nesnelere, kulınca, istiskāya, şarullık rencine, nemle ve humre ve âteş pâresi ve buña beñzer nesnelere, ziyânlu cânever soğduğına, ağulu nesnelere yeyene, nazleyiçün, uyuza gicige, kan geldüğüne, karındağı kırtları kıran nesnelere, karın geçürür nesnelere, karın bağlar nesnelere, karında issi hıltları sürer, karından sovuğ, hıltları sürer, bevâsir rencine, od göynüğüne, issi şişlere yaqu, şovuk şişlere, şusahlık getüren neseler, şusahlık gideren neseler, ta'am arzusun getüren, cimâ' arzusun getüren, cimâ' arzusun gideren ve erlik şuyın kurudan, eger bir kişi dilese ki düşi azmaya, sidük ve hayz sürer nesnelere, yel eyleyen nesnelere, yel sürücü nesnelere, issi sıtmalara yarayan nesnelere, şovuk sıtmaya yarayan nesnelere, içegüden kan ki boğazdan gele, bögrekte kavukda su yolunda taş bitene, hanâzir başına yarayan otlar, bel ağrısına yarayan otlar, kuşmak tururan nesnelere, nazleye ve diş ağrısına yarayan otlar, zahîr içün, ekile renci içün.

II. Bölüm (46b-62a), "İkinci kısım ki müstemildür tıbbuñ 'ameliyesine ki muhtaşardur mu'aleceden" başlığını taşımaktadır. Bu bölümde hastalıkların sebebi, teşhisi ve tedavi yolları anlatılmaktadır. Çeşitli hastalıkları gruplandıran dört makaleyi içine almaktadır: Mağâle-i evvel şudâ' ve şakîka ve devâr mu'alecesin ve sebebin ve 'alâmetin bildürür". Birinci makalede şu hastalıklar hakkında bilgi vardır: baş ağrısı, sersâm 'illeti, uykusuzluk 'illeti, katı uyumağ, sekte, teşennüc 'illeti. "ikinci makale şol 'illetleri beyân eder ki adamuñ yukaruğı yarısında ola, her 'uzvında ferden maşşüş ola." başlıklı ikinci makalede şu hastalıklar yer almaktadır: nâzle, tanîn, ru'âf, dil ağrısı, boğaz ağrısı, veremü'r-riye, karhatu'r-riye, eş-şüşa, ziyku'n-nefes, hafakân, nefesü'd-dem, gâşî, mağaz ya'ni bağarsuqlarda sancu olmağ, fuvâk, göbek borusu heyza, zahîr, kulunç, bağır ağrısı, istiskâ, talağ ağrısı, yarağan. "Üçüncü mağâle şol hastalıkları bildürür ki kişiuñ aşağı yarısında olur" başlıklı üçüncü makalede şu hastalıklar yer almaktadır: bögrek ağrısı, emrâzu'l-meşâne, emrâzu'l-mağ'ad, hurücu'l-mâi min el-ka-zîbi, ifrâtu't-şamşi ve za'fu'l-bâhi, nıkrîs ve veci'a'l-mefâşil ve 'ırku'n-nisâ. "Dördüncü makale tenüñ taşında olan 'illetleri ve ısıtmaları beyân eder" başlıklı dördüncü makalede şu hastalıklar yer almaktadır: sa'fe ve cüzâm, beheğ, hikke ve cereb (uyuz ve gicik), haşbe ve cüderî (çiçek çıkarmak), şişler, seretân ve hanâzir.

III. Bölüm (62a-74a). Bu dört makaleden sonra “nabız bilmek” başlıklı küçük bir parça, sonra da “bâb” başlığını taşıyan yeni bir bölüm gelmektedir. “Bu bâb Zahîre-i Hârezmşâhî’den nakl olunmuştur. Pîrleriün mizâcın beyân eder” diye başlayan bu bölümde ihtiyarlık, insanı çabuk ihtiyarlardan sebepler, her zaman sağlıklı yaşamak için uyulması gereken kurallar anlatılmaktadır.

Daha sonra من الكلام الشيخ الرئيس ابى على سينا رحمة الله عليه başlıklı yeni bir makale gelmektedir. Bu bölümde önce sağlıklı yaşamının sınırlarını anlatan Arapça bir manzume, bunun arkasından ma‘rifet-i aqvâl-i ahlâṭ-ı erba‘a başlıklı Farsça bir parça gelmektedir. Burada bir hastalığı ahlâṭ-ı erba‘a’dan (kan, balgâ, şafrâ, sevdâ) hangisinin meydana getirdiğini gösteren belirtiler anlatılmaktadır.

Üçüncü bölümün sonu ‘ilm-i bâh ile ilgilidir, cimâ‘ konusu ele alınmakta, faydaları, uygun zamanı, vücuda zararları anlatılmakta, bâh’i engelliyen sebepler, bâh artıran sebepler, yiyecekler, bâh artırıcı mürekkep ilaçlar (mâcun reçeteleri) üzerinde uzun uzun durulmaktadır.

IV. Bölüm, (74b-77a) Arapça-farsça-Türkçe bir terimler sözlüğüdür. “Zikr-i esmâ-i emrâz bir ıstılâh luğatı” başlığını taşıyan bu bölümde hastalıklar, anatomi, meyveler, sebzeler ve eşyalarla ilgili 250 maddelik bir sözlük bulunmaktadır.

Yukarıda özet olarak verdiğimiz kapsamından da anlaşılacağı üzere Edviye-i Müfrede, çağının tıp anlayışını yansıtan, bilimsel değeri yüksek bir eserdir. Aynı yüzyılda yazılmış olan Hacı Paşa’nın Müntaḥab-ı Şifâ’sı ile karşılaştıracak olursak, Edviye’nin bilimsel yanının çok daha ağır bastığı dikkati çekecektir. Müntaḥab-ı Şifâ’da bilimsel veriler yanında hurafeye de oldukça yer verildiği, bir takım dualar, tılsımlar, muska formülleri ile hastalıkların tedavisine çalışıldığı dikkati çekmektedir. Edviye-i Müfrede’de ise hurafeye en küçük yer verilmeyişi eserin belirgin özelliğidir. Edviye’nin bir sözlük şeklinde hazırlanmasının dikkate alınarak, birinci bölümün sonunda hastalıklara göre bir dizin verilmesi ve nihayet IV. bölüm olarak adlandırdığımız terimler sözlüğü, eserin bilimsel değerini artırmaktadır.

Hayatı hakkında hiçbir bilgi bulamadığımız ve Edviye-i Müfrede’den başka herhangi bir eseri bulunup bulunmadığını da bilmediğimiz İshâk bin Murâd , yalnız büyük bir tıp bilgini olarak değil, aynı zamanda metodolojiyi ve bilimsel verileri halka indirmesini çok iyi bilen usta bir yazar olarak da çağdaşları arasında sıvrılmaktadır.

Edviye-i Müfrede'nin kelime hazinesi oldukça zengindir. Birinci ve ikinci bölüm için verdiğimiz listelerden de anlaşılacağı üzere pek çok bitki, hayvan, yiyecek, hastalık ve insan vücudu ile ilgili kelimeler, terimler bulunmaktadır. Ayrıca madde başı olan birçok kelimelerin yanında, kullananlarca, terimin yaşamakta olan, ya da o bölgede bilinen karşılığı yazılmıştır ki, dil araştırmaları bakımından son derece faydalı olacaktır: besfâyic = yaz kış göğcesi, tohmegân = semiz ot, destenbüy = şemme, demür dikenî = dadaş, zift = kara sağız, sögülme=kebap, su kerdemesi = cücer, şabır = sarı ezdi, sedef = mağdenüs, şaru boya = zerde cev, tomalan = göbek, 'uşfür = diş budak, kıuzgun otı = karga kozi, küjen = kızılçık, kerefes = fenâ koçar, kerdeme = şu teresi, kendenâ = pıraşa ot, gündür = beyaz günlük, kenevür = kendir v.b.

Şimdilik, Edviye-i Müfrede'nin tenkidli basımını ve tam bir sözlüğünü hazırlamayı daha sonraya bırakarak, eserin kapsamı konusunda okurlara daha iyi bilgi vereceğini umduğumuz metin parçalarını (Malatya nüshasına göre) ve özellikle dil çalışmaları bakımından büyük bir önem taşıyan IV. bölümün tamamını vermeye yetineceğiz.

METİN

I

(1b) El-ḥamdü li'llâhi ḥamden müteväliyen ol ḥamîd ü mecîd çalaba ki ögmeklik anuñdur ve şükren müteväliyen ol ğafür u şekür Tañrıya ki şükürlenmek aña yaraşur. Ḥâlik-ı ḥalq ve râzık-ı 'ibâddur. Kullarını yaratdı ve dürlü ni'metlerle besler. 'Alîmdür 'ilmini bildürür ki وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا

ve ḥakîmdür ḥikmetini öğredür ki وَلَقَدْ آتَيْنَا لُقْمَانَ الْحِكْمَةَ Rence şifâ ve derde devâ ol vürür ki ve tuḥaf-ı taḥiyyât ve dürüd u şalavât ol mürseller serveri peygâmbەرler hâtemi Muḥammed Muştafâya şalavâtü'llâhi ve selâmu-hu 'aleyhi ve 'alâ âlihi ecma'ine. Ammâ ba'du müsevvid-i beyâz ve aḥkar-ı 'ibâd İshâk bin Murâd aşlaḥa'llâhu şânehu diledi ki bu ellerde bulnur ve daḥı Türki dilinde adı bilinür Edviye-i Müfrede'i cem' edüp bu beyâz içinde sevâda getüre; mizâcından, ḥâşiyetinden ve menfa'atından ve mazarratından ve ıslâḥ-ı zararından Türki dilinçe şerḥ eyleye. Bes ḥurûf üzerine Gerede (2a) ḳal'asımuñ ḳatında Arḳut tağında Peygâmbەر hicreti târiḥinüñ yedi yüz toḳsan iki yılında cem' olındı. Ve bu risâle iki kısımdur: evvel kısım bu otları zıkr eyler, ikinci kısımda biraz muḥtaşar ve müffid 'ameliyesinden zıkr eyledük, tâ ki bu risâle kâmil ola ve bi'llâhi'l-'işmeti ve't-tevfîk.

EBEM GÖMECİ dedikleri ot ki fârsice adı ħorperestdür ve penîrekdür ve 'arabça aña ħubâzî dërler ve Şâmda ol bostânîdür, ekerler, anda aña mulûhi-yâ dërler, andan aş eylerler ve Şâm kavmi aña raġbet ederler, yerler, ol ebem gömecinden bir dürlüdür ve dükeli bir cinsidür. Mizâc şovukdur, biraz telyîn vardır. Yağ ile bâdemile bişürücek yeyicek eski öksürüğe müffiddür ve ma'de'i arıdur. Mu'tedil hazmı var. Nemle ve ħumre rencige şifâdur. Yaprâġını dögüp zeyt yağına ħarıcaġ od göynüġine yaġu ederlerse fâyide eder ve eger anı ħaynadup şuyın daġı butül ederlerse yarar. Ve eger bireġünün diş eti yense ve aġzı ħoġsa yapraġından bir ħaç kez çiynese tükürse etin bitürür ve ħoġusın giderür, ve eger toġmını sarımsaġile dögüp nemle üzerine dürterlerse, ħurudur, ve eger kimse ziyânlu otlar yemiş olursa dibini yapraġıyla ħaynadalar yeyeler ziyânın men' eder, ve eger aġulu nesnelere daġı yemiş olursa fi'l-ġâl ħuşdurur giderür, ve yapraġını zeyt yağıyla ovup merhem bigi eylerlerse aru soġmış yere vursalar aġusın çeker zaġmetin giderür.

(2b) DİLKÜ ÜZÜMİ ki pârsice adı engür-i rübâġ ve 'arabça 'anebü's-su'lebdür, şovukdur ħurudur ve ol iki dürlüdür: biri muġaddirdür bengî eder ve birisi ħattâldur öldürür. Ol ki bengî eder uyġu getirür, on dâneden artuġ yerlerse ziyân eder ve şuyından içseler ya bir ħaç kez ġarġara eyleseler boġaz aġrısın giderür ve eger kâsnî şuyın ve râziyâne şuyın ħatup içseler boġaz aġrısın giderür ve ziyânın men' eder, ve eger anı ħaynadalar, kefin alalar, yigirmi direm şuyından içeler istiskâyı giderür ve ol ħişıye ki ma'desinde şiş vardır, İçüreler, menfa'ati vardır. Ve ol ki öldüricidür, anı yemeyeler, anı yaġulara ħarc edeler. İssididen olmuş şişlere anı isfidâcile, gül yağıyla ħarışdurular, üzerine vurular, şişini gidere ve eger andan kimse yemiş olursa, ki ziyân eyleye, işlâġı ħusmaġile yoġurt yemegile ve anîsün ve bâdem yaġı ve semüz tavuġ şörvâsın içmegile ola.

İT BONCUġI ki aña pârsice sibîd-i mühre ve 'arabça vada' dërler, şovukdur ħurudur. ħaçan 'avrat toġurmasa anı göyündüreler, 'avrat tütününe otura, tizcek toġura. ħasuġ aġrısına daġı kefaretdür, dutıla işlemeye, eger dögeler, sirkeyle içeler, ġalaġ aġrısın giderür. Ve eger anı dögüp od göynüġine yaġu ederlerse ħoş ola, ve eger anı göyündüreler bédzen geçüreler, göze sürme çekeler, çöngelmiş gözlere cilâ vérür; ve bevâsîr olana ve içinden ħan gidene yavlaġ eyüdür.

(3a) ETLER. Resûl şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki etlerün eyisi oldur ki sünüġe ulaşıġ ola. AT ETİ issidür, andan ħoyu ħan ġâşıl olur, ħalan etlerden tiz siñer; ammâ az yeyeler ki ma'dede aġır gelür ve ol sevda tevellüd eyler. OġLAK ETİ mu'tedildür, daġı tiz siñer, ħuzı etine yaġındur.

Semiz kişilere koyun kızu etinden yegrekdür. BALIK ETİ tazesı şovukdur terdür, avâzı şâfi eder, yumşadur; ammâ balgamı tevellüd eyler. Yılan balık issirekdür, erlik şuyun arturur ve dükeli balık cimâ'a şehvet getirür ve kıru balık issidür, kırudur, ağulu nesnelere yemiş kişilere müfiddür ve kıdüz it talağına yılan ve çayan soğduğına. Tarane balık issidür, kırudur, iç geçürür, azacuk yeyicek sevdâyı yufkaldur, rubu' sıtmasına yarar, ammâ talağa ziyân eder ve ma'de'i fesâda vürür. BEDNUS anuñ şörvâsı kıluñç ve ra'şe ve subat ve ziyku'n-nefes ve bendükşeler ağrısına muvâfıkdur ve ma'de yelin giderür. Eger bir direm bednus tersini iki direm darçini iki direm köknâr için dögeler, kıarışduralar mey-i buhteyile içüreler, şol kişiye ki bögreginde ya şuyı yolında taş bitmiş ola, arıda, çıkara. Ve eger kettân tohmunuñ lu'âbın bile kıatarlarsa ne ki meşânedede ağrı var ise gidere ve yılan ve çayan soğduğına ve kıdüz it ısırduğı yere bednusu yarup vururlarise şovuduğınca bir dağı vurular, üç keze degin ziyânın götürür. TAVUK issidür ve anda kıuvvet vardur (3b) ma'dede ağırduur. Çok yeyicek ziyân eder. Yumurtlamaduğ /tavuk etin yemek iñen lañıfdür. 'Aklı tız eder ve dimâğüñ gevherin arturur ve meni çok eyler. Tavuğüñ yumurdasını, ki içinden tavuk çıkmış ola, dögeler, anuñ berâberi hâcerü'l-yahüd kıatalar, bir kıaşuk mey-i buhteyile ya süciyle içüreler, sidük yolında biten taşı arıda gidere; ve eger tavuğı yarup kıatı şışlere yağı edeler ve tavuğüñ beynisini, burun kıanın turgurur. SERÇE mu'tedildür, dükeli kıuşlardan anuñ eti yegrekdür, dimâğı arıdur, fehmi tız eyler ve cimâ' şehvetin getirür ve 'avratlaruñ südin arturur. Ma'dede yiyicekdür ve şayruluğdan durmuş kişilere muvâfıkdur, kıuvvetlerin tız getirür.

II

BĀBU'S-SİN

(20b)

SÜDLER. AT SÜTİ hayzı sürer ve sidük yolın açar ve kıarnı yumşadur ve eski öksürüğü giderür ve dişler ağrısına dem-be-dem mazmaza edeler nâfi'dür. EŞEK SÜDİ yavuz şayruluğlara sil gibi içürseler ve dağı dık gibi cüzâm gibi bunlara beñzer şayruluğlara içürseler yarar ve dükeli südlerden ol tız siñer ve fâyidesi belürür. DEVE SÜDİ tazesı içicek kıarnı bağlar, ammâ gerü tız açılır. Ve devenüñ kığıını ezüp südine kıaticak ki içeler istiskâyâ nâfi'dür; ve şaru şuları içden sürer kııkarur. SİĞİR SÜDİ yağılurak ve kıoyurakdur, gerü kıalan südlerden geç siñer, issi mizâclulara ziyâmı var, ve kıulunc tevellüd eyler. İşlahı hâim balile yeyeler. 'AVRAT SÜDİ dükeli südlerden ol yegrekdür

ve adam mizâcına ol muvâfıkıdır. Ma'deden tiz iner ve gevde'i berkidür. Ve kuru şayruluklara yarar: cüzâm ve sil ve dık sıtmalar gibi. Ve eger göze tamzursalar ağrısına eyüdür. **QOYUN SÜDİ** öksürüğe nâfi'dür, ve yelleri sürer. Ve kanğı endâmı ki anuñla ovalar yoğnaldur. Teni arıdur. Uyuza ve gicige dürtseles giderür. Ve eger südile balile yéyeler İçegüde başı berti oñuldur ve katı hıtları sürer, ve eyü gidâ vérür, ve dimâğı arturur. **Hâşşa** ki 'avrat südi ola ki dükeli südlerden aşşıldur ve kıocalarda olan uyuzu ve gicigi giderür ki şekerile içeler ve yavuz rengini gökçek éder ve semirdür. Tâ haddedeki peynir şuyın işe ilticek semirdür. Ol bir rencdür ki bağarsuguñ şıyrundusu tiz şafrâyile ya tuzlu balgamile gider, dağı bağarsuk dericügi kıanar ve başağır olana menfa'ati vardur. Ve ağılu nesnelere yemiş kışıye içüreler menfa'ati vardur. Benc tohmı gibi ki yemiş ola ziyânın giderür. Ve südi çok içmek ziyân éder. Dağı yavuzı oldur ki süd bayat ola ve fesâda gide katı ziyânı vardur. İslâhı oldur ki sirke'i memzüc edeler ve içeler. Ya beş dirhem kırı yarpuzı döğeler içüreler, ya hoz peynir eyledükleri mayadan yédüreler ki tizcek ol süd anda peynir ola ve bağlana ve çevre tamarlara gitmeye. **KEÇİ SÜDİ** şovukdur yaşdur. Kıattâl issi otlar yemiş kışıye içürseles ziyânın giderür, def' éder. **SÜD ÇÜRÜĞİ** şovukdur kırudur, kıarı geçürür ve ol müberrîdür, yüregi şovudur; ahlâtuñ tizligin giderür ve sidük (21b) yolın açar; ve issi sıtmalara nâfi'dür; ve mu'tedil kıan tevellüd eyler ve susahğı giderür.

SÜDLÜGEN issidür kırudur, galız balgamları gevdeden arıdur. Eger beş kırat andan yéyeler şaru şuları gevdeden arıdur; ve istiskâya aşşıldur. Şabrile türbüdile kıarıcak balgamı ishâl éder. Ve anuñ bir dengi şerbetdür, muñle ve seğbibağ ve uşak ve kıurt tersin kıarıcak kıulunç açar ve anı edviyeye kıarıcak bir gece süde işladalar, yârendesi ol südi dökeler ayrıuk süde işladalar üç keze degin andan edviyeye kıatalar ki ziyânı bâtil ola. Ve anuñ artuğı ki kıaddinden taşra ola, işlahı kıaymağıledür ve yağılu ta'amlariledür.

SÜCİ issidür yaşdur. Andan i'tidâl ile içicek kıarâret-i 'azlıye'i arturur ve gönli şâd éder ve tene kıuvvet vérür, ve ta'am arzusun getürür, ve ta'amı siñirir. Ol ki kııdır, eşlügi azdur ve gidâsı yeyniredür ve mestilligi tiz geçer; ve ol ki kıızıldur bunuñ kıılâfıncadır; ve ol ki dadı datlıdur tiz siñer ve kıarı geçürür ve balgamı kışıye müfıddür; Ve ol ki kıışıldur, kıabızdır, bunuñ kıılâfıncadır, şafravı kışıye müfıddür; ol ki kıoyudur, çok gidâ vérür, geç siñer ve ta'am iştihasın giderür; ve ol ki kıurudur, bunuñ kıılâfıncadır, ammâ yel eyler; ve ol ki yavuz kıoçuludur, yaramaz ziyân eyler, eskidür, kıızdurur ve eskidükçe eskiligin arturur. Yégregi oldur ki ne yeñi ve ne eski ola, şaru ve reyhanı ola, kıoçusu eyü ve şâfi ola, aña mu'tedilü'l-kıvâm (22a) derler.

Böyle olsa beli berkidür, şehveti arturur, ta'âmı yedürür ve eyü siñer. Ve göz ağrısın ki, balgamdan ola giderür. Ağulu nesnelerden saklar. Memzüc içecek, ki i'tidâl ile ola susalığı giderür, gönli açar, güşşa'i zâ'il eyler, kırmı yumşadur ve sidük yolın açar, meşâne'i arıdur. Sağlığı saklar ve ba'zı rencleri sidük yolından arıdur, bevl eylemegile sürer, çıkarur ve şifâ hâşıl eder. Çün ifrâtile içeler 'akla ziyân eder, bağır ve talağı bişürür ve menî azaldur ve cimâc şehvetin zâ'il eder, ve ta'âm arzūsın giderür, ve unutsaklık getürür ve siñirleri süst eder ve gözi tındurur ve ısıtmalar ve şara' ve sekte ve fâlic tevellüd eder ve boğaz ağrısın getürür, olur ki mefâcân ölümün getürür. Ve anı acıla içmeyeler, ya cimâc ardınca tızcek içmeyeler ki hunnâk mütevellid eder. Ve işlahı kan almağıle ve kuşmağıle olur. Ve issi mizâclu kişinüñ humârı, koruk yemegile ve nılüfer yiylemegile ve ekşi nâr, alma ve şomak aşın yimegile def' olur. Ve mârül dibi dağı yavlağ hoşdur ve şovuk mizâclu kişinüñ def'-i humârı şeker-i pâlûze yimegiledür; ve üzüm şuyı ki şiredür, şâfi edeler ve güneşe koyalar ki kaynaya, kefin alalar, andan soñra toprak vuralar ki oturuşa, bir dürlüdür. Ve eger hardal katarlarsa ki kaynamaya fuğahâ mezhebinde helâldur ve dağı helâl ki imâm-ı a'zam mezhebinde anuñ ibâhâtında hiç şübhe olmaya. Oldur ki kaynadalar, müşelleş edeler, şan'atı budur ki: tatlu üzümü çöpinden arıdalar dağı (22b) sıkalar, şire edeler, ve kazan içinde şol kadar kaynadalar ki üç ülüde bir ülüsi kıla. Andan soñra yigirmi ülüsine bir ülü şeker ya bal katalar ikiledin cüş véreler ki kıvâma gele. Sırçalı kaplara koyalar, dura. Hâcet vaktında bir kaşuğma üç kaşuk şı katup ezeler ve gülâb katup içeler. Süci menfa'atından yegrekdür, fâyide éde. Ve eger dağı enfa' isterlerse maıztağı ve za'ferân ve sünbül ve cevz-i bü ve zencebîl ve dârcinî ve 'üd-ı hindî, her birinden berâber döğeler miğdârınca, soñ kaynamasında bême bağlayalar, bile kaynadalar. Kıvâmından soñra ol bême çıkaralar. Müşelleş içine kıtı kıtı sıkalar ki kuvveti müşelleşe çıka ve karışduralar, andan saklayalar ki pirlere 'azîm fâyide-i nâfi'dür.

III

Bu za'fif şöyle der ki bu risâlede zıkr olman (43b) otları seçe çıkara, kınkısı kınkı hastalığa münâsibdür ayru ayru yaza, ta'yîn eyleye. Ve anlar ki hâcet ola bunda göreler, kınkı ot maızlûbise ol otuñ adını bunda bulalar, ve ol harfüñ bâbında göreler. Nice eylemek gerek göreler: eger içmek, eger yağı eylemek, eger dürtmek gerek, ve eger dağı nesnelere kıtmaq gerek. Vaz'ını ve veznini okuyalar, göreler, aña göre isti'mâl edeler. Tâ hâcet vaktında bu kıtâbı başdan başa okımayalar, hâcet olmaya. Tızcek, geñezligile maızlûbı

bulna, maşşüdü hâşıl ola. Hâk celle ve 'alâ nâfi' müfid édüp, derdlülere devâ ve reclülere şifâ vère inşâ'llâhu ta'âlâ. Ve bu za'îfi hayır du'âdan unıtmayalar bi'llâhi't-tevfîk. EVVEL ne ki baş ağrısına muvâfîk ve aña münâsib otlar bunlardur: oğlan aşu, acı bādâm yağı, anısün, pāpādye, benefşe, şarı şandal, taţranbū, gāriķūn, ķabak yağı, ķoruķ, ķişniç, mārūl toħmı, nilūfer, ŞOVUĖ-DAN OLANA ķaţran, hıyārşenber, kızıl gül, ķunduz taşsağı, maħmūde. VE TULUŖ AĖRISINA, ki şaķiķa dērler, bunlar muvâfîkdur: ikli'l-melik, pāpādye toħmı, besbāse, ĥatmi, hıyār şenber, 'anber, za'ferān, nilūfer. ĖULAĖ AĖRISINA bunlar muvâfîkdur: acı bādâm yağı, turp yağı, tūtiyā, cūfān, cōğündür, sirke buħārı, sumak, fınduk yağı, ķaţrān, kenevür toħumu yağı, mazu, dilkü yağı. GÖZ AĖRISINA bunlar muvâfîkdur: egir, tūtiye, (44a) sirke, sumak, gülāb. ĖULAĖ DİBİNDE OLAN ŞİŞE bunlar muvâfîkdur: yabanda biten rāziyāne'i dōgeler, tuzile ķarışdurular, üstine vuralar. RU'ĖFİCŪNA bunlar münâsibdūr: ısırgan dikenı, badrak, tavuķ beynisi, ķişniç, kendene, kemmūn, gügercin ķanı ve yumurdası ve yeşil zāc ve burun ķanın yumurda ķatıp içine alalar ve oda ķoyalar, göyüne, saħķ édeler. Ve māsüreyile gene buruna üfüreler, ķatı bađlana bi-izni'llāhi ta'âlâ. Eger burun ķanı diñnese yeşil mermeri oda ķoyalar ki kıza, getüreler, sirkeye ķatalar. İki direm andan, dōrt direm zāc, altı direm şap, bir denk kāfūr, ayrı ayrı dōgeler ve dūkelin ķarışdurular, ve bir pāre bēzi fitil édeler, ve ol otlara bulaşdurular, buruna soķalar, fı'l-hāl ķanı dura. Bir dūrlü daħı mizmer dēdükleri māsüreyile buruna uralar, ķanı bađlana. AĖİZ AĖRISINA bu otlar muvâfîkdur: ilĖun yēmişi, bōgürtlen, topalak, siñirlüce yaprak, sıĖır dili, 'aşfūr, kebābe, ķişniç, Ėil-i ermeni, mazu. AĖİZ ĖOKUSINA bu otlar yarar: ebem gömeci, ilĖun yēmişi, tarħun, topalak, deñiz kōpüĖi, zerdālū, taţranbū, 'anber, 'ūd, kerefes, ķişniç, cevz-i bū. DİŞ AĖRISINA bunlar yarar: ebem gömeci, ilĖun yēmişi, at südi, beg bōrki, bōgürtlen yaprağı, cınār ķabı, sirke, sarımsak, şaru boya, kebere, noħūd şuyı, encir şuyı, bādâm yağı, tarħun toħumu, tūt şuyı, hıyār şenber, ķişniç, güyegü otı, mercimek, nişādr. BOĖAZDAN ĖAN GELDÜĖİNE bunlar (44b) münâsibdūr: yılan bıçağı, şabır, mūm, mercimek, mersin. ÖKSÜRÜĖE yarayan otlar bunlardur: ebem gömeci, at südi, ısfınāħ, oğlan aşu, bādâm yağı, burçak, benefşe, turp, ĥaşħaş, erişte, şirūĖan, şıĖır dili, ķabak, ķaţrān, ķavaķ yēmişi, kelem, keşire, mārūl, māş, mülūħiyā, nişeste, nefit. DOMAĖIYA muvâfîk otlar bunlardur: cōrek otı, dārçni, kettān tütünü, şarımsak, mārūl, nişeste. YŪREK DİTREMESİNE muvâfîk bunlardur: aķ şandal, aĖaç ķavunu, bilādi kemmūn, şıĖır dili, taţranbū, 'anber, 'ūd, kāsni, kelem, kehrübā, müşķ, nār.

IV

İKİNCİ KISIM KI MÜŞTEMİLDÜR TİBBUŃ 'AMELİYESİNE KI
MUHTAŞARDUR MU'ALECEDEN

Dört makâledür. MAKÂLE-İ EVVEL şüdâ' ve şakîka ve devâr mu'alecesin ve sebebin ve 'alâmetin bildürür. Bilgil ki baş ağrısı ya issiden olur ya şovukdan olur. Ammâ ol ki (47a) issiden olur ya kan galebesinden olur ya safrâ çoklığından olur. Kan sebebindendir, 'ALÂMETİ oldur ki yüzünün rengi kızıl ola, ve gevdesi issi, ve tamarları yoğun ola, ve ağız dadı tatlı ola. 'İLÂCI oldur ki kan alduralar ve hacâmet êtdürelor ve şovuk nesnelor yêdürelor. Alma şarabı ve 'unnâb şarabı ve temür hindî şarabı ve hummâs şarabı ve şekerile 'unnâb ve şekerile bezr-i kaţûnâ ve şarâb-ı nîlüfer va benefşe şarabı gibi. ĞIDA cevâv ve isfinâh aşî vêrelor. VE AMMÂ ol ki sebebi şafrâdur 'ALÂMETİ oldur ki beñiz şaru ve ağız acu ola, ve kaţî şuşaya, ve bevli şaru ve turı ola 'İLÂCI oldur ki şovuk ve yaş nesnelor içêrlor: karbuş ve hıyar gibi. Ve tohmegân südin şekerile içürmek hem müfîddür. Ve ekşi nâr ve ekşi yoğurt yemek hem aşşudur. Ve kan aldurmayaalar ve için işledeler temür hindî ve erük ve 'unnâb ve sîstân ve terencübîn ve hıyar şenber ile, ve başma söğüt şuyı ve güläb ve şandal ve kâfûr dürteler. VE ĞIDA hem cevâv ve isfinâh aşî ola. AMMÂ eger 'illet şovukdan olmuş ola, sebebi sevdâdan ya balğam dandır. Ol ki sevdâdandır 'ALÂMETİ oldur ki yüzünün rengi karasağı ola ve gözleri içêrü batmış ola ve nabzî za'if ola ve ağız dadı ekşi ola. 'İLÂCI oldur ki için işledeler kara helile ve eftîmûn ve gâriķûn ve ustuhudusile. Ve başma bādâm yağın iledüp dürteler. VE ĞIDÂ 'aşfûr tohumın südile nohûd müzevveresin vêrelor. Ve dimâğı habb-i bârec ve habb-i şabrile arıdalar; işbu habbi vêrelor sevdâyı ishâl êder ve başı mādde-i sevdâviyyeden ziyânsuz arıdur. ŞIFÂTI budur: eftîmûn iki direm gâriķûn ve kazınmış türbüd ve besfâyic ve ustuhudus birer direm bu dükelin dögeler ve harîrden geçûrelor ve râziyâne şuyile yoğurup hablar eyleyeler ve yêdürelor. Bu cemî'î bir şerbetdür. VE AMMÂ ol ki balğam gâlib olmağdan ola 'ALÂMETİ oldur ki yakusı çok ola ve başı ağırır ola ve ağız dadı tuzlu ola ve yüzünün rengi ve sidüğünü rengi boş ola, ve nabzî az bulma. 'İLÂCI oldur ki habb-i şabrile ve habb-i şebyârile taбіatın ishâl êdeler ve iyâricâtile gârgara êtdürelor ve sirkeyle ve yağile başı ısladalar, ki anda merzencüş kaynamış ola. Ve müşk yiyledeler. Ve ğida nohûd şuyın vêrelor 'aşfûr tohumunu içiyle. Ve serçe şörvâsı dağı eyüdü.

SERSÂM 'İLLETİ: ol bir şişdür ki başuñ içinde olur, ya kandan ya şafrâdan olur. Ol ki kandan olur, 'alâmeti oldur ki yüzi ve gözi kaţî kızıl ola,

ve dili üsti iri ve nabzı kavî ola, ve bevli kızıl ve koyu ola, ve burundan gâh gâh kan tama. Ve aydınlık sevmeye, ve tiz katı ısıtması ola, (48a) baş kaldurmaya, ağrıya, ve sözünü karışdura. 'İLÂCI: 'illet berkişmez ve nabzı za'if olmazdan evvel kifâl tamarından kan alduralar hastanun kuvveti miqdârınca. Andan için işledeler erük ve 'unnâb ve terencübün ve sistân ve buyân dibi şuyıyla. VE GİDÂ benefşeyle cevâv veler mayhoş nâr şuyıyle, ve kabı çıkmış mercimek bādām yağıyla yedürmek dağı eyüdür. AMMÂ ol ki safrâdan ola, 'ALÂMETİ oldur ki yüzünün rengi ve gözleri ve dili şaru ola, ve nabzı tiz ata ve sidügi ot renklü ola, ve uyımaya, ve şuyı çok içe ve hezeyân söyleye, ve 'aklı gâh gele gâh gerü gide. 'İLÂCI oldur ki başına çok çok simsim yağıyla gül yağı dürteler, ve benefşe ve kabağ çiçegi yağına başı garğ eyleyeler, tâ dimâgi kuvvetlene, mādde'i kabûl eylemeye. Ve tabi'atı maḥbûḥ fevâkihile ishâl edeler ki şifâtı budur: sinâmekî yedi direm, benefşe yakurı beş direm, kâsnî toḥımı ve nilüfer üçer direm, 'unnâb ve sistân ve kara ekşi, erük yigirmişer dâne, temür hindî on direm, kızıl gül yaprağı, şaru helile ve kâbilî helile ve kara helile dörder direm, yüz direm şu içinde bişüreler, tâ yüz direm miqdârı kıla. Helilelerden artuğun otları döğüp harîrden geçürüp bu bişen otları bēzden süzdükten soñra üstine ekeler, ve hıyâr şenber içi, terengübün on beş direm. (48b) Bunları otlar şuyile ezeler. Mecmû'ın birbirine katalar ve hastaya içüreler. Bu kamu bir şerbetdür. GİDÂ cevâv veler ki erükle bişmiş ola. Ve eger 'illeti uzayası olursa etmek veler, koruk ve ekşi nâr şuyına banup yeye. Andan soñra ısfınâḥ müzevveresin veler.

UYKUSUZLUK 'İLLETİ. Bu 'illet iki hıldan taşra degüldür: ya issi hıldandur ya şovuk hıldandur. Ol ki issi hıldan olmuş ola 'alâmeti oldur ki sidügi kızıl, nabzı tiz ve uykusuz ola. 'İLÂCI oldur ki benefşe yağın, kabağ yağın, haşhâş yağın hastanun başına dürteler 'avrat südiyle ve maḥbûḥ yedüreler. Kara helile ve eftimün ve gâriḳün ve saḳmüniyâ. Ve gidâsı mâş ola bādām yağıyla. Ve ammâ ol ki sebebi şovuk hıldandur, 'ALÂMETİ oldur ki ağızından selyâr gele, ve gevdesi yeşil şifât ola, ve nabzı za'if ola. 'İLÂCI oldur ki başına pâpâdye yağın ve bādām yağın dürteler, ve keçi südin dürteler, ve kara helile ve eftimün ve gâriḳün ve hıyâr şenberle maḥbûḥ içüreler; ve sirke yağın veler; ve firik şörvâsın yedüreler.

ḲATI UYIMAḲ. Bu 'illet iki hıldan olur; ya balgâmî ya sevdâvî. Balgâmî oldur ki yüzi rengi aḳ ve semüz olur. 'İLÂCI oldur ki ḥabb-i kûḳabâ ve ḥabb-i iştâmîḥufḳün ve fulüniyâyı saḥḳ edeler, birbirine karışdurup burundan uralar. (49a) Ve gidâ yaban kuşları etin yedüreler. Ammâ ol ki sevdâvidür, 'ALÂMETİ yüz rengi karasağı ola. 'İLÂCI gâriḳün ve eftimün

tañihm içürelér. Ve iyâric düfis ve iyâric erkeltânîs vèrelér. Ve ğidâ firik şörvâsın yèdürelér.

SEKTE. Bu 'illet cemî'î a'zâ hisden ve hareketden kalmakđur. Ve ol südde-i tâmmeden hâşıl olur ki butün-ı dimâğda vâkı' olur. Dañı ol südde-i hayvânı yürekden başa çıkmağâ kómaz. Ve rûh-ı nefsanîyi dimâğdan cemî'î a'zâya yetişmekden men' eder. Ol hâlde marîzda nefesden artuk aşlâ hareket kalmaz. SEBEBİ hult-ı balğamîdür ki ğalîz ve lezîc ola. Ya kan bedene ğalib olmakđur, ve dimâğı ve cemî'î şerâyîn kan ile tolu olmakđur. 'ALÂMETİ: ol sektenüñ ki sebebi ğalîz ve lezîc balğamdur, baş çegzinüp ağır olmak, ve kulağ çinlemek ve ğülmek ve cemî'î beden seğrişmek ve çok uyuyup dişlerin kırcıldatmak ve tamarları dolu olup mecmü'-ı eñrâfi şovuk olmak, sümügi ve tükrügi çok olmakđur. Kaçan saña müşkil olsa, bilmesen ki mesküt diri midür ya ölü midür, kapağı kaldur, nazâr kııl. Eger gözinüñ kapağı çukura düşmişse ölüdür. Ya atılmış panbuğı burnı önüne ko, eger deprenirse diridir, deprenmezse ölüdür. 'İLÂCI yèdi ğüne değin nesne etmeyeler. Andan şoñra bir pâre yeñi zeyt yağına banduralar dañı iyâric (49a) faykarâya bulaşdurup hastanüñ boğazına soğalar, tâ ki kuşa. Ve müşk ve kündüs ve çörek otı ve zîre ve harbak ve fulful, bunları yumşak döğüp masüre ile burnına uralar. Andan şoñra anîsön ve râziyâne toñmı ve sığır dili üçer direm ve ğül-engübîn on direm, mecmü'ın kaynadup, süzüp her sabah içürelér. Ğidâ noñud ile 'asfur toñmı içiyle serçe şörvâsın vèrelér dârçînîyle. Ve her haftada bir kez ya iki kez kuvveti miğdârınca başını ve dimâğını habb-i iyâric ya habb-i lüğâzile arıdalar. Ve eger bu 'illet mädde-i demevîden olursa 'ALÂMETİ tamarları tolu olmakđur, ve marîzuñ beñzi kızıl olmakđur. Ğâh ğâh burnundan kan tamlamakđur. 'İLÂCI baş damarından kan almakđur, ve baldırından hacâmet etdürmekdür. Ve başı ve dimâğı habb-i benefşeyle arıdalar. Ğidâ: mâş müzevveresin yèdürelér noñudile. Andan şoñra huğne-i leyyineyle mu'alece edeler.

TEŞENNÜC 'İLLETİ. Bu 'illet tamarlar çeköldüğinden olur. Balğam yaşlığından ve mizâc yaramazlığından olur. 'İLÂCI: iyâric faykarâ ve iyâric lüğâziyâ ve tiryâk fârûğ ve ma'cün-ı belâdır yèdürelér. Ğidâ: serçe şörvâsın vèrelér ve eski süci içürelér.

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الانتشار	فراح شد دیده	göz büyümek
الخدر	خفته شدن اندام	endâmlar uyuşmak
السمفة	ریش سر	baş başı 'çiban başı'
السلعة	غدد	béz büyümek
الخنازير	رنج خوك آنكه بر كرن و ران بگل پیداشود	-
الثولول	پانو	siñil
الشقاق	شكافتن دست پای	el ayak yarılmaq
القحج	ريم	iriñ
الصدید	زردابه	şaru şu
المدة	خونابه	kanlu şu
ذات الريه	درد شش	öyken ağrısı 'zatürrie'
ذات الجنب	دزد پهلو	eyegüde verem olmak 'zatülcenp'
الشوصه	اماس حجاب	hicâbda şiş olmak
القلاب	درد دل	yürek ağrısı
الكباد	درد جگر	bağır ağrısı 'karaciğer iltihabı'
الداخس	درد ناخن	kırlğan 'dolama'
عرق النساء	درد راق	uyluğ ağrısı 'siyatik'
الخذرة	درد پشت	arka ağrısı
القراد	درد شکم	karın ağrısı 'ülser'
العرب والدررب	درد معده	ma'de ağrısı
الحصاة	سنگ مثانه	ķavukda taş olmak
الورم	اماس	şiş
المفص	پیچیدن ناف	göbek burmaq
القىء	منش کردن	ķuşmaq
النقطه	آبله	ķabarcuk

Fİ TEŞRİHİ'L-A'ZÂİ

الدماغ	مغز	beyni 'beyin'
عضو	اندام	(ma'rûf) 'uzuv, üye'

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
عظم	استخوان	kemük
مخ	مغز استخوان	ilik
غضروف	جرنده	kemürdek 'kırıkdağ'
جلد	پوست	deri
بشره	پوسب بیرون	adamın taşrası 'dış deri'
الحاجب	ابرو	kaş
الهدب	مشره	kirpük
الظفرة	ناخنه چشم	gözün pıñarı
الدمعه و العبره	اشك چشم	göz yaşı
المنخر	سوراخ بینی	burun delüğü
الانف و الخرطوم	بینی	burun
القصبه	نای کلو	boğaz düdüğü
الشفة	لب	dudağ
الفم	دهن	ağız
التكهة	بوی دهن	ağız hoşusu
البخر	کند دهن	ağız yıyısı
اللهاة	ملازه	taamak
الجفن	پلك چشم	göz kapağı
الحلق	کلو	boğaz
الحنجرة	سر کلو	boğazlağı 'hançere'
الريق و الرضا	آب دهن	ağız yarı 'ağız suyu'
العاب	بفج	selyar 'salya'
البصاق و البراق	خیو	tükruk
اللثة	کوشت بن دندان	dişler eti
العاوج	خوره دندان	çürümüş diş
اللسان	زبان	dil
العكده و العقدة	بن زبان	dilün dibi
الصدر	سینه	göğüs
المعدة	جای طعام	ta'am turacak yer 'mide'
الكبد	چکر	bağır 'karaciğer'
الطحال	سپرز	talak

ZİKR-İ ESMĀ-İ EMRĀŽ BİR İŞTİLĀH LUĞATI

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الداء المرض و العلة	بیماری	sayruhğ
المعجز	ناتوانی	güçsüzlük
الحمى	تب	ısıtma
المليث	تب کرم	issi ısıtma
النائية	تب هر روزينه	her gün dutan ısıtma
الغيب	تب در روز دوم	İki günde bir dutan ısıtma
الرّبع	تب چهارم	dört günde bir dutan ısıtma
الدّق	بیماری باریک	ince sayruhğ
المحرقة	تب سوزنده	yandırıcı ısıtma
النافض	تب سرد	şovuk ısıtma
المزمن	آن علة که دير کشد	üzen şayruhğ 'müzmin'
الحاد	بیماری تیز	tiz şayruhğ 'akut'
الصداع	درد سر	baş ağrısı
الشقيقة	درد نیم سر	yarım baş ağrısı
الذراع	اثر تب	sıtma 'alâmeti
البرسام	سر سام	(ma'rûf) 'satlıcan'
المهل	کاهش	bağarsuk sıyrılmağ
الرمد	درد چشم	göz ağrısı
القلاع	درد دهن	ağız ağrısı
السلاق	ریزن مره	kirpük dökülmek
السعال	سرفه	öksürük
الفواق	زغنك	meçiruk 'hıçkırık'
الدوار	کردش سر	baş çigzinmesi 'baş dönmesi'
داء الفيل	اماسیدن بر اول	baldir şişmek

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
داء الثعلب	قرورنجش موی	saç sahal dökülmek
الكلف	بشنج	Çağz 'ağız kapalı, içi cerahatli yara'
الجرب	کر	uyuz
البرص	پستی	ala tenlik 'abraşlık'
الجذام	خوره	taşrağular renci 'cüzzam'
العفا	درد بی دوا	dermânsuz şayruluk
السرام	کر فی یا کر می	issi baş ağrısı
الاستسقا	آب در شکم افتادن	ğarna şu tölmaq
القولنج	پیچیدن روده	bağarsuk tolaşmaq
السرطان	اماس سخط	katı şiş 'kanser'
التقریس	درد پای	ayak ağrısı
الخوانق	اماسیدن کلو	boğaz şişmek
الکابوس	کران شد در خواب	uykuda ağır başmaq 'kâbus'
الفالج	سست شدن	süst olmak 'felç'
الخفقان	طپیدن دل	yürek oynaması
الرعدة	لرزه	ditremek
الوبا	بیماری عام	ölüt 'veba'
القرحة	ریش	baş 'çiban'
البواسير	ریش نشستگاه	(ma'rûf) 'basur'
التشنج	واهم جستن اندام	siñir çekilmek
السبات	سرام سرد	şovuk baş ağrısı
الصدر	سر کردیدن	göz qararmaq
الهيضة	پیچش شکم	ğarın buruqmaq
السكتة	خاموش میفتادن	diñsız yatmaq
الشرناق	—	(bir dürlü 'illetdür ki gözün kapağında içyağı gibi nesnecük biter, kapak aşğa sarğar, amma göze zağmet étmez)
الصرع	بیخود افتادن	acuk dutmaq 'sara'
الماليخوليا	دیوانکی	delülük
السبل	بوشیدن حدقه بخواب	(ma'rûf) 'göze inen perde'
اللقوه	روی بکردیدن	yüz göz egilmek

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
المراة	زهرة	öd
الرية	شش	öyken 'ciğer'
الامعاء	رودها	bağarsuqlar
العصب	پی	siñir
العرق	خوی	der 'ter'
العرق	رك	řamar
القانصة	سنگدان	řursař
الفؤاد	دل	yürek
الالية	دمبه	řuyruř
الشحم	پیه	iç yağı
الذکر	آلت تناسل	erlik âleti
الخصية	خایة	yârenleri 'husye'
المنی	آبمرد	erüñ şuyı 'meni'
المثانة	آبدان	řavuř 'mesane'
76 a الرحم	زهدان	oğlan yeri 'rahim'
المقعد	نشستگاه	oturacak yer 'makat'
العانة	زهار	řasuř
السرة	ناف	göbek
الفخذ	ران	uyluř
الركبه	زانو	diz
الساق	پوز	baldır
الكعب	پرول	řopuř
الرجل	پای	ayař
الجنين	بچه در شکم	şarındağı oğlan 'cenin'
السقط	بچه که میفتاد	düşdü oğlan
الطفل	كودك خرد	küçücek oğlan
الرضيع	شیر خواره	süd emer oğlan
البالغ	رسیده	erişmiş oğlan
الأمرد	ببریش	sařalsuz
الباتل	زنگدان سیرشده	duluñı derlemiş
المختط	خط آورده	saşalı gelmiş

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
المليحي	باريش	sağallu
الشاب	جوان	yigit
الكهل	دموى	kırgıl 'saçına sakalına ak düşmüş'
الشيخ	پير	köca
الخرف	فرتوت	bunamış
الاعراج	لنك	ağsağ
الغليظ	ستبر	yogun
الدقيق	بارهك	ince
ازوقت زادن تا بمرک طمو الحيوه		tıfıdan ölinceye degin
السمين	فربه	semüz
الريا	سيراب	şulu
المليج	نمکين	tuşlu
الفث	لاغر	arığ 'zayıf'
النحيف	تزار	añulu arığ 'nahif'
الموت	مرک	ölüm
الحشاشه	باقجان	canuñ şoñı

Fİ'L-BUKÜLİ VE BA'Zİ'S-ŞEMERÂTİ VE ĞAYRİHÂ

البقل	—	(ma'rûf) 'sebze'
الكرات	—	kendene
الكرفس	كرسب	kerevüz
الهندبا	كاسنى	yaban maruh
النعناع	پودينه	na'ne
الفرخ	خرفه	toğmegān 'semiz otu'
الحصرم	غوره	ğoruğ
العنقود	خوشه	şalgam
العنس	شاخ درخت	budağ
الشوك	خار	diken
الفرع	سرشاخ	budağ ucu
الوراق	برک	yaprağ
الکزبرة	کشنيز	kişniç 'kara kimyon'

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الاسفناخ	سپاناخ	ıspanak
الكاءة	سماروغ	tomalan 'arap mantarı'
76 b الفطر و العنب	انكور	üzüm
الطرثوث	شترغاز	yantağ
الخروع	بيدنجير	kene tohumu
النخل	درخت خرما	hurma ağacı
الزيبق	سيماب	jive 'civa'
المرتک	مردہ سنک	(ma'ruf) 'tabii kurşun oksit'
بزر قطونا	اسيغول	bezr-i hatun 'çiğit'
العنصل	پياز دشتی	yaban soğanı
القشا	خييار	(m.) 'hıyar'
القشد	بادرنک	şenhiyâr 'acur'
الشلجم	شلغم	(m.) 'şalgam'
الکرنب	کلم	(m.) 'lâhana'
السلق	چغندر	çögündür 'pancar'
الاقحوان	بابوته	pâbâdye
شقایق النعمان	لاله	(m.) 'lâle'
السذاب	پيغنوس	sedef
الشبت	شبت	turağ otı 'dereotu'
الحنظل	خرزهره	Bücehl karpuzu
اللبلاب	عشقه	sarmaşık
المشمش	زردالو	(m.) 'zerdali'
الخوخ	شفتالو	(m.) 'şeftali'
الاجاص	آلو	erük
الاترج	تورنج	(m.) 'turunç'
الغبيراء	سنجد	igde
الکثرى	مرود	amrüd 'armut'
الموز	موز	(m.) 'muz'
الزبيب	مویز	kurü üzüm
الکون	زیره	kemmün 'kimyon'
الطرفا	کز	ılğun

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
الرازيانج	باديانه	rāziyāne
الزعرور	كوهنج	aluç
الجرجير	كيكيز	kerdeme 'tere'
جرجير الما	كيكيز آب	su kerdemesi 'su teresi'
المري	آيكامه	meri 'salça'
القرع	كدو	ķabak
الباروت	كهرچله	(m.) 'barut, güherçile'
الحبو و الحباء	سمروغ	ķomalān 'arap mantarı'
الصهبا	می	süci 'şarap'
اللبن	شير	süd
الرايب	ماست	yoğurt
المخيض	دوغ	ayran
الصقرات	جفرات	ķalkandur 'çalkama'
الزبد	مسكه	tere yağı
السمن	روغن	yağ
77 a السلاء	روغن كذاخته	sızmış yağ
الجبن	پنير	peynir
المصل	ترف	ķurut 'yoğurt kurusu, keş'
الكريص	لوته	(m.) 'çökelek'
اللبا	فله	ağuz
الانفحه	پنير مايه	maya
القراصيا	كلنار	kiras
الجلوز	چلغوزه	köknar

Fİ EŞYÂ'İL-MUHTELİFETİ VE'L-ÂLÂYÂTİ

العین	چشمه	piñar
البئر و القليبه	چاه	ķuyı
القناة	كاريز	(m.) 'kanal, lâğım'
السيف	شمشير	ķılıç
الوتر	زه كان	yay kirişi
القسي	كان	yay

(Arapça)	(Farsça)	(Türkçe)
المهم	تیر	ok
الفوق	سوفار	ok gezi
النصی	چوب تیر	ok ağacı
الجمعہ	تیر دان	terkeş
الخشب	چوب	ağaç
الخطب	هیزم	odun
التبن	کاه	saman
الحشش	کیاه خشک	ķuru ot
العشب	کیاه تر	yaş ot
الذهب	زر	altun
الفضه	سیم	gümüş
النحاس	مس	bakır
الصفیر	روی	tuç 'tunç'
الانک	سرب	ķurşun
الشبه	برنج	(m.) 'pirinç'
الرصاص	ارزیز	ķalay
الجنة	سپر	ķalkān
القراضه	ریزه زر	altun uvağı 'altın tozu'

